

Abstract

It was at the beginning of the 20th century that European bison became extinct at their last two natural refuges, Poland's Białowieża Primeval Forest and the Caucasus Mountains. Single individuals lived on in zoological gardens and other animal collections, however, and it was these bison that held out the slim hope that the species might be saved from final extinction. Happily, the long-term work to reinstate the species ended in success. Today, there are European bison, not only in captivity, but also in the wild. Some breeding centres have even been established beyond the original range of the species, as in the Altai. European bison have also returned to areas from which they were lost more than 1000 years ago – like the Massif Central in France. What are now very long-term experiments make it clear that bison are capable of adapting to natural conditions as varied as those pertaining to the Altai Mountains and Margeride, France. And the safety of a species increases, not only with the overall population in the world, but also through the establishment of new breeding centres in a number of different regions.

Żubr wśród żarnowca, powszechnie występującego w regionie Margeride. Podobnie jak bydło domowe żubry nie jedzą tej zawierającej trujący alkaloid rośliny. FOT. Z.A. KRASIŃSKI

zały byk Postum, a matkami najstarsze żubrzyce: Polina, Połówka i Pomsta. Ośrodek hodowli żubrów Margeride udostępniono do zwiedzania przez turystów, których przybywało z roku na rok. Zbudowano tutaj również muzeum obrazujące historię żubrów, w którym wydzieloną część poświęcono Białowieży. W końcu 2006 r. w Margeride żyły 34 żubry, większość urodzona już na miejscu.

W regionie Margeride powszechnie występuje żarnowiec. W czasie kwitnienia tej rośliny pola i łąki przybierają kolor żółty. Wygląda to bardzo malowniczo, lecz roślina ta jest traktowana jako uporczywy chwast, nie jest bowiem jedzona przez bydło z tego powodu, iż zawiera trujący alkaloid. Okazało się, że żubry także nie ogryzają żarnowca na co, po cichu, liczył pomysłodawca sprowadzenia żubrów do Margeride Gilbert Maury.

Z przytoczonych przykładów wynika, że żubry dobrze zaadaptowały się do odmiennych warunków przyrodniczych i klimatycznych, jakie panują na Altaju i w Margeride, różnych od tych, jakie panowały w regionie z którego pochodziły. Lecz nie zawsze aklimatyzacja żubrów w nowych miejscach introdukcji przebiegała tak dobrze. Na przykład żubry opuściły bagniste tereny Berezińskiego Parku Narodowego na Białorusi i przeszły na sąsiednie tereny leśno-polne obwodu Borysowskiego. Także trzy populacje żubrów utworzone na północnych terenach Rosji, w pobliżu miast Twer, Władimir i Wołogda rozwijają się powoli z uwagi na trudne warunki klimatyczne, a ich przyszłość nie jest jeszcze jasna.

ZBIGNIEW A. KRASIŃSKI

Żubr, największy lądowy ssak Europy, jest modelowym przykładem gatunku uratowanego od zagłady i przywróconego naturze. Mimo iż upłynęło już 80 lat od rozpoczęcia restytucji gatunku i ponad 50 lat od wypuszczenia pierwszych osobników na wolność, żubr nadal jest gatunkiem zagrożonym. Troska o zachowanie gatunku zjednoczyła instytucje zaangażowane w badania naukowe, ochronę i zarządzanie populacją żubra, czego zwieńczeniem jest program działań ochronnych, wspierany przez polskie i europejskie fundacje. Jednym z nich jest kompleksowy projekt „Kraina żubra” finansowany ze środków funduszu unijnego – LIFE Nature.

KRAINA ŻUBRA

W skali europejskiej żubr jest unikatem i niewiele krajów może poszczycić się dziko żyjącymi populacjami tego gatunku. Znajduje się on w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt oraz jako gatunek priorytetowy został umieszczony na liście gatunków roślin i zwierząt będących przedmiotem zainteresowania Wspólnoty Europejskiej, a których ochrona wymaga wyznaczenia Specjalnych Obszarów Ochrony Natura 2000 (Załącznik II do Dyrektywy Siedliskowej).

Puszcza Białowieska jest swoistym matecznikiem żubra. To właśnie tutaj zwierzę to przetrwało najdłużej przed zagładą, która miała miejsce w czasie I wojny światowej. I tutaj rozpoczęło się jego odrodzenie. Mimo że Puszcza Białowieska jest rozległa i dobrze zachowana, jest jednak za mała dla wzrastającej liczebnie i rozprzestrzeniającej się populacji żubra. Uzasadniona na początku restytucji intensywna opieka, którą te zwierzęta są nadal otaczane, staje się obecnie przeszkodą w dalszym rozwoju biało-

wieskiego stada. Jedynie duża liczebność i jak najszerzej rozprzestrzeniona populacja gwarantuje przetrwanie w dłuższej perspektywie oraz przeciwstawienie się zagrożeniom, którym to zwierzę podlega. Wśród zagrożeń, określonych w opublikowanym w 2004 roku pod redakcją prof. Zdzisława Pucka opracowaniu „*European bison – Status Survey and Conservation Action Plan*”, znalazły się: ograniczony obszar występowania, izolacja populacji żubrów, niska zmienność genetyczna, brak przepływu genów między izolowanymi stadami, niska naturalizacja gatunku oraz zagrożenie chorobami i pasożytami.

Populacja żubrów zamieszkująca polską część Puszczy Białowieskiej liczy obecnie ponad 400 osobników. Jest ona największą spośród prawie 30 dziko żyjących populacji tego gatunku i stanowi 1/5 liczebności wszystkich wolno żyjących żubrów na świecie. Ma ona zatem fundamentalne znaczenie dla zachowania gatunku. Dalszy rozwój białowieskiej

Okolice Babiej Góry (w północnej części Puszczy Białowieskiej). Żubry w okresie jesiennym chętnie wychodzą poza masyw Puszczy. FOT. T. KAMIŃSKI

Jeden z wodopojów wykonanych na terenie Nadleśnictwa Browsk, mających zapewnić żubrom stały dostęp do wody. FOT. P. WAWRZYŃIAK

Odbiór siana dla żubrów zebranego na zimę przez rolnika ze wsi Babia Góra. FOT. D. LAWRESZUK

populacji oraz przeciwdziałanie wyżej wymienionym zagrożeniom wymagało podjęcia szeroko zakrojonych działań ochronnych. W roku 2004 z inicjatywy Zakładu Badania Ssaków Polskiej Akademii Nauk w Białowieży opracowano założenia Programu Żubr – inicjatywy na rzecz zrówno-

ważonego rozwoju regionu Podlasia, obejmującej swym działaniem obszar Puszczy Białowieskiej, Knyszyńskiej, Mielnickiej oraz tereny przyległe. Przesłanką do rozpoczęcia programu było przekonanie, że efektywny rozwój gospodarczy województwa podlaskiego nie jest możliwy bez ochrony jego przyrody i dziedzictwa kulturowego. Przyrodniczą część tego programu, obejmującą głównie ochronę żubra – gatunku „parasola”, którego ochrona sprzyja też ochronie innych gatunków zwierząt i roślin, wsparły od początku realizacji dwie fundacje – Frankfurckie Stowarzyszenie Zoologiczne oraz EkoFundusz. W 2006 roku udało się pozyskać środki unijne na ochronę żubra – dzięki instrumentowi finansowemu LIFE – Nature rozpoczęto realizację projektu „Kraina Żubra – ochrona żubra w Puszczy Białowieskiej”, który potrwa do września 2010 roku. Koordynatorem projektu jest Zakład Badania Ssaków PAN, a partnerami są: Białowiecki Park Narodowy, Fundacja Zielone Płuca Polski, Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Białymstoku wraz z nadleśnictwami: Białowieża, Browsk i Hajnówka.

Podstawowy cel projektu, jakim jest większa naturalizacja populacji i zapewnienie długotrwałej ochrony, i zachowania gatunku jest realizowany poprzez umożliwienie zwiększenia zasięgu występowania żubrów, poprawę warunków bytowania oraz przez stopniową modyfikację sposobu zarządzania gatunkiem. Każdy z part-

Żubry przy brogu zbudowanym na łące zrehabilitowanej w ramach projektu „Kraina Żubra”, listopad 2007. FOT. T. KAMIŃSKI

nerów projektu odpowiada za określoną część działań, które wzajemnie się uzupełniają i tworzą kompleksowy projekt ochronny. Są to działania w środowisku, monitoring przestrzenny i genetyczny stad żubrów, tworzenie korytarzy migracyjnych, zapobieganie konfliktom na obszarach rolniczych oraz działania konsultacyjne, edukacyjne i promocyjne. Mają one za zadanie zabezpieczenie stabilności populacji żubrów w Puszczy Białowieskiej, ale również na innych terenach, gdzie żubry się pojawiają lub potencjalnie mogą występować.

Zaprzestanie użytkowania śródleśnych i nadrzecznych łąk, spadek poziomu wód gruntowych i zmniejszająca się ilość opadów w ostatnich latach, znacznie pogorszyły bazę pokarmową żubrów i utrudniły im dostęp do wody. Działania w środowisku, czyli na przykład rekultywacja i regularne koszenie puszczańskich łąk oraz budowa wodopojów, służą poprawie warunków bytowania żubrów. Siano ze skoszonych łąk jest składowane w wybudowanych brogach, które tworzą nowe miejsca dokarmiania, a to z kolei przyczynia się do rozbitcia dużych ugrupowań żubrów na mniejsze stada. Dodatkowe miejsca dokarmiania ułatwiają żubrom naturalne rozprzestrzenianie się w pożądanym kierunku oraz osiedlanie na nowych obszarach i pozostawanie tam również poza sezonem wegetacyjnym. Pierwsze obserwacje wskazują, że zrehabilitowane śródleśne łąki są atrakcyjnym miejscem żerowym, wykorzystywanym szczególnie w drugiej połowie lata i jesienią, kiedy zmniejsza się dostępność pokarmu w lesie.

Całoroczne obserwacje rozmieszczenia żubrów, inwentaryzacje zimowe oraz znakowanie wybranych żubrów za pomocą obroży satelitarnych umożliwi monitorowanie wzrostu liczebności populacji oraz jej roz-

Zakładanie obroży satelitarnej dorosłemu bykowi w celu śledzenia jego przemieszczeń i użytkowania terenu. FOT. T. KAMIŃSKI

przeprzestrzenia się. Pozwala też szybko reagować w przypadku migracji żubrów na tereny zamieszkałe oraz zapobiegać szkodom i konfliktom, jakie mogą powodować te zwierzęta. Szybkie interwencje w takich przypadkach mają ogromne znaczenie dla zwiększenia akceptacji przez mieszkańców regionu dla rozprzestrzeniającej się populacji. W efekcie takich interwencji, odwiedzane regularnie przez żubry użytki rolne, są zabezpieczane ogrodzeniami lub pastuchami elektrycznymi. Możliwe jest również odstraszenie częstszych „gości” lub ich odławianie i przesiedlanie w głąb lasu.

Projekt pozwala także samym rolnikom włączyć się w czynną ochronę gatunku. Sąsiadujące z Puszcza łąki, na których regularnie pojawiają się żubry i wyrządzają szkody, są dzierżawione od rolników. Właściciele takich gruntów mają za zadanie przygotować i utrzymać łąki, a skoszone i składowane w brogach lub stogach siano stanowi dodatkowy pokarm dla żubrów w okresie zimowym.

Rozprzestrzanie się żubrów musi być kontrolowane poprzez przygotowanie terenu oraz zapobieganie migracjom w niepożądanych kierunkach. Najkorzystniejszym kierunkiem migracji jest północ, gdzie istnieje możliwość połączenia populacji białowieskiej ze stadem zamieszkującym Puszczą Knyszyńską oraz południe z odpowiadającą wymaganiom środowiskowym żubrów Puszczą Mielnicką. W tej ostatniej pojawiły się już pierwsze osobniki, a nawet niewielkie stada. Stworzenie rozległego i zwartego obszaru występowania żubrów

ma ogromne znaczenie dla ich ochrony. Według specjalistów, tylko wzrastająca liczebnie i rozprzestrzeniona populacja może zapewnić poprawę niskiej zmienności genetycznej i zabezpieczyć stada żubrów przed groźnymi chorobami. Realne zagrożenie dla żubrów bytujących w małych populacjach na ograniczonym obszarze stanowi szczególnie pryszczycza, która w ubiegłym wieku zdziesiątkowała żubry w Ośrodku Hodowlanym w Pszczynie oraz gruźlica bydłęca, która wystąpiła w Bieszczadach. Groźną chorobą, która w ostatnich latach spowodowała upadki żubrów w jednym z ośrodków hodowli w Niemczech, okazała się choroba błękitnego języka.

Istotnym elementem projektu jest wyznaczenie korytarzy migracyjnych dla żubrów i zapewnienie im prawnej ochrony. Te zielone szlaki, które ważne są także dla innych rzadkich gatunków zwierząt, jak wilki czy rysie, scalą obszary leśne, umożliwiając tym samym przepływ genów pomiędzy obecnie izolowanymi stadami.

Projekt kładzie również duży nacisk na prowadzenie działań informacyjno-promocyjnych, których zadaniem jest zwiększenie akceptacji gatunku w regionie oraz dostarczenie lokalnej społeczności pełnej informacji na temat żubra. W wielu miejscach żubr jest postrzegany pozytywnie, jako stały element krajobrazu, podnoszący turystyczną atrakcyjność okolicy. Dla niektórych mieszkańców regionu pozostaje jednak utrapieniem i powodem do strachu, co najczęściej wynika z braku wiedzy. Konsultacje społeczne, strona internetowa www.kraina-zubra.pl, seminaria dla nauczycieli, konferencje, broszury informacyjne oraz film o projekcie, mają na celu dostarczenie jak najbogatszej wiedzy różnym grupom odbiorców oraz promocję żubra jako istotnego elementu krajobrazu regionu.

Jednym z założeń projektu jest wypracowanie prawidłowych i skutecznych metod zarządzania populacjami tego gatunku, opartych na wiedzy ekologicznej. Dlatego też oprócz realizacji działań ochronnych ważną jest obserwacja wyników projektu i planowanie działań na następne lata, a także inicjowanie praktycznych ba-

FOT. T. KAMIŃSKI

dań naukowych, które służyć będą określeniu roli żubra w środowisku, jego oddziaływania na zbiorowiska leśne oraz poznawaniu mechanizmów funkcjonowania populacji. Współpraca zarządców populacji, leśników, naukowców oraz organizacji zajmujących się ochroną przyrody ma zasadnicze znaczenie dla powodzenia projektu i jest konieczna dla skutecznej ochrony gatunku.

Projekt „Kraina Żubra” prowadzić ma do większej naturalizacji i zabezpieczenia trwania populacji w północno-wschodniej Polsce, która stanowi trzon światowego stada żubrów. Działania na rzecz ochrony tego gatunku powinny być prowadzone ciągle, bo we współczesnym świecie rzadki gatunek i największe zwierzę lądowe Europy nie może egzystować bez troskliwej, ale rozsądnej opieki człowieka.

RAFAŁ KOWALCZYK
DOROTA ŁAWRESZUK

Bison-Land

Abstract

The Project entitled “Bison-Land – European Bison conservation in the Białowieża Forest”, as financed under the EU’s LIFE-Nature Programme, aims to further naturalise and extend the Forest’s population of European bison, as well as to ensure the long-term protection and preservation of the species. Within the project framework, comprehensive action is taken to improve living conditions for the animals, as well as to counteract the threats their species faces. The action in question encompasses environmental measures, spatial and genetic monitoring of bison herds, the establishment and protection of migration corridors, the prevention of conflicts in agricultural areas, education and social consultation.